

Тищенко Н.М.

Університет менеджменту освіти

НАПН України

ПСИХОЛОГІЧНА ГОТОВНІСТЬ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ ДО ВЗАЄМОДІЇ В СИТУАЦІЯХ УСКЛАДНЕНОГО ПРОФЕСІЙНОГО СПІЛКУВАННЯ

На основі теоретичного аналізу актуальності та розробленості проблеми психологічної готовності майбутніх соціальних педагогів до взаємодії в ситуаціях ускладненого професійного спілкування нами представлено її теоретичну модель. Обґрунтовано необхідність психологічної підготовки студентів спеціальності «Соціальна педагогіка» до взаємодії в ситуаціях ускладненого професійного спілкування з метою підвищення ефективності їхньої професійної взаємодії в практичній діяльності.

Ключові слова: *взаємодія, види взаємодії, основні функції соціального педагога, ситуації ускладненого професійного спілкування майбутніх соціальних педагогів та їх основні характеристики, психологічна готовність майбутніх соціальних педагогів до взаємодії в ситуаціях ускладненого професійного спілкування.*

Постановка проблеми

Останнім часом в умовах політичних, економічних та соціальних змін назріла необхідність підвищення ефективності системи соціальної допомоги, соціально-педагогічного патронажу населення. Практична діяльність соціальних педагогів свідчить про низький рівень їхньої комунікативної підготовленості, переважання теоретичних знань щодо виходу з емоційно напружених, зокрема, конфліктних ситуацій спілкування, та недостатню практичну підготовленість фахівців до професійної взаємодії. Це потребує перегляду системи професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів до професійної міжособистісної взаємодії.

У соціально-психологічній літературі проблему психологічної готовності особистості до педагогічної діяльності розкрито в дослідженнях П.Горностая, К.Дурай-Новакової, Н.Кузьміної, А.Тарновської, В.Семиченко та ін., змістовно-структурні аспекти психологічної готовності майбутніх соціальних педагогів до професійної діяльності висвітлено в дослідженнях О.Тюпті, І.Маценко. Функції соціального педагога розкрито в працях Б.Бочарової, Б.Шапіро та ін. Хоча різноманітність та складність функцій соціального педагога вимагає високого рівня його комунікативної компетентності [2; 7].

Основні положення процесу взаємодії висвітлено в працях Дж.Міда, Р.Бейлза, К.Абульханової-Славської, Г.Андреєвої, О.Бодальова, Я.Коломінського, О.Леонтьєва, В.М'ясищева, Л.Орбан-Лембрик, В.Семиченко, Т.Титаренко та ін.

Феномен ускладненого спілкування досліджували В.Лабунська, Ю.Менеджерицька, О.Бреус, В.Куніцина, Н.Казарінова, А.Кочарян, Г.Улунова та ін. Ускладнення, труднощі спілкування в педагогічній діяльності розкрито у працях І.Зимньої, В.Кан-Каліка, А.Маркової та ін. Серед основних підходів до проблеми ускладненого спілкування виокремлюють ситуативний («особистість-у-ситуації») [1; 9]. Змістовно-структурний аналіз ситуацій ускладненого спілкування представлено в дослідженнях О.Бреус, В.Лабунської, Ю.Менеджерицької, О.Сидоренко та ін. Але психологічна підготовка майбутніх соціальних педагогів до взаємодії в ситуаціях ускладненого спілкування не була предметом спеціального дослідження. Саме тому *метою* нашого дослідження є визначення компонентів психологічної готовності майбутніх соціальних педагогів до взаємодії в ситуаціях ускладненого професійного спілкування як основи подальшого емпіричного дослідження та розроблення програми психологічної підготовки майбутніх фахівців до ефективної професійної взаємодії.

Виклад основного матеріалу

Поняття «взаємодії» в соціально-психологічній літературі є досить неоднозначним. З одного боку, деякі дослідники використовували поняття взаємодії для пояснення сутності «спілкування» (О.Бодальов, Я.Коломінський та ін.), з іншого боку, «взаємодію» прийнято розглядати як одну зі сторін спілкування (Г.Андреєва). В останньому випадку «взаємодія» розглядається як взаємозалежний обмін діями, організація людьми взаємних дій, спрямованих на реалізацію спільної діяльності, досягнення спільної мети [1; 8; 14]. При цьому зміст і форма взаємодії визначаються спільним об'єктом, що обумовлює систему суб'єкт-об'єкт-суб'єктних відносин [8; 14]. В освітній системі розглядають такі види взаємодії: педагогічну (зумовлену змістом навчально-виховної діяльності, метою навчання та виховання) [3; 15], соціальну взаємодію (відображає рольові аспекти системи відношень) [1; 14], міжособистісну взаємодію [8], управлінську взаємодію [6; 13] тощо. Змістовно-структурний аналіз взаємодії майбутніх соціальних педагогів у ситуаціях професійного (ділового) спілкування потребує врахування специфіки функціональних обов'язків соціальних педагогів. На законодавчому рівні визначено такі функції соціального педагога: діагностичну, прогностичну, консультативну, захисну, профілактичну, соціально-перетворювальну, організаційну [5]. Багатоаспектність та варіативність цих функцій вимагають володіння соціальними педагогами системою психологічних знань, умінь, навичок та розвитку особистісних якостей, які б сприяли гуманіс-

тичному підходу до реалізації соціально-педагогічної діяльності, об'єктом якої є діти та молодь, що потребують підтримки, допомоги у процесі соціалізації як основної умови самореалізації, самокорекції, самоствердження [4]. На думку Б.Шапіро, функції соціального педагога слід розглядати як роботу фахівця з випадками «людина в ситуації» та «людина в соціумі (групі)». Відповідно до цього функціями соціального педагога є надання первинної психологічної підтримки, визначення контексту, суті запиту, ступеня необхідності допомоги для самого клієнта, зорієнтування клієнта в системі соціальної допомоги, полегшення контакту клієнта з потрібною соціальною службою і спеціалістом, активізація особистісного ресурсу клієнта з метою його самовизначення, самоактуалізації у соціально-психологічній адаптації [16]. Таким чином, взаємодія соціальних педагогів у процесі професійної діяльності реалізується на різних рівнях спілкування (ритуальному, діловому, інтимно-особистісному), що може обумовлювати появу ускладнень у професійному спілкуванні [8]. Дослідження різноманітних чинників, особливостей ускладненого та неускладненого спілкування є досить актуальною проблемою в сучасній психологічній науці (В.Куніцина, В.Лабунська, Б.Менеджерицька, О.Цуканова та ін.). Зокрема, у рамках підходу «особистість-у-ситуації» Ю.Менеджерицькою здійснено дослідження проявів характеристик емпатії суб'єктів ускладненого та неускладненого спілкування в ситуаціях ускладненої взаємодії: відмови, звинувачення, обмеження, образи [9, 211].

Основними характеристиками ситуацій ускладненої взаємодії, на думку В.Лабунської, є:

- 1) наявність бар'єру на шляху досягнення цілей партнерів;
- 2) збільшення нервово-психічного напруження;
- 3) демонстрація нерозуміння;
- 4) порушення в інтеракції [9, 64].

Отже, відповідно до специфіки професійної діяльності соціальних педагогів *взаємодія в ситуаціях ускладненого професійного спілкування* розглядається нами як взаємозалежний обмін діями, організація взаємних дій між соціальним педагогом та іншими учасниками освітньо-виховного процесу задля ефективної реалізації спільної мети (розвитку особистості вихованців, які потребують підтримки у процесі соціалізації як основної умови їхньої самореалізації, самокорекції, самоствердження), що супроводжується появою ускладнень у професійному спілкуванні. Відповідно *психологічна готовність до взаємодії в ситуаціях ускладненого професійного спілкування* являє собою цілісну систему знань, умінь, навичок, особистісних якостей майбутніх соціальних педагогів, які забезпечують ефективність їхньої взаємодії з іншими учасниками освітньо-виховного процесу в ситуаціях, що характеризуються наявністю бар'єру на шляху досягнення цілей партнерів, збільшенням нервово-психічного напруження, демонстрацією нерозуміння, порушеннями в інтеракції.

Ця система включає, на нашу думку, взаємопов'язані компоненти: когнітивний, операційний, особистісний, мотиваційний.

Когнітивний компонент являє собою систему знань, необхідних соціальному педагогу для ефективної взаємодії з учасниками освітньо-виховного процесу в ситуаціях ускладненого професійного спілкування [2; 6; 10; 11]. Умовно можна виділити три групи знань: *соціально-педагогічні* (зокрема, знання етичних, правових норм, що регулюють взаємини людини та суспільства; обізнаність про родинну педагогіку, основи сімейного виховання; знання основ педагогічної майстерності; обізнаність щодо здорового способу життя дітей та підлітків тощо); *правозахисні* (зокрема, знання української правової системи та законодавства, обізнаність щодо правових та морально-етичних норм у сфері професійної діяльності соціальних педагогів, знання основних державних документів з питань розвитку освіти та виховання, соціального захисту дітей, молоді тощо); *психологічні* (знання психологічних дисциплін — загальної, вікової, педагогічної та соціальної психології, психології особистості; обізнаність щодо сутності, змісту, структури, умов ефективної взаємодії між суб'єктами спілкування, знання щодо сутності, причин виникнення та шляхів подолання ситуацій ускладненого спілкування в професійній взаємодії, здатність усвідомлювати одночасно себе та партнера спілкування як суб'єктів ускладненого спілкування тощо).

Операційний компонент психологічної готовності майбутніх соціальних педагогів до взаємодії в ситуаціях ускладненого професійного спілкування містить сукупність умінь та навичок, що забезпечують здатність суб'єкта спілкування регулювати поведінку в процесі професійної взаємодії в напрямку зменшення прояву ускладнень у спілкуванні та реалізації професійних завдань [9].

Сформованість операційного компонента передбачає наявність у майбутніх соціальних педагогів таких умінь і навичок практичного характеру: уміння орієнтуватися в ситуації професійного спілкування, здатність підтримувати візуальний контакт, уміння аргументувати власні пропозиції, зауваження, здатність усвідомлювати та регулювати власний емоційний стан та стан партнера, сформованість уміння активного, емпатійного слухання, гуманістичний стиль дій, уміння усвідомлювати та регулювати позиції під час взаємодії, уміння свідомо вибирати засоби спілкування залежно від ситуації та потреб партнера по спілкуванню, високий рівень рефлексивного аналізу власної системи ставлень до партнера по спілкуванню тощо.

Особистісний компонент психологічної готовності до взаємодії в ситуаціях ускладненого професійного спілкування, на нашу думку, являє собою сукупність індивідуально-психологічних якостей майбутніх соціальних педагогів, що сприяють організації ефективної взаємодії в ситуаціях ускладненого професійного спілкування та характеризують майбутніх фахівців як суб'єктів ситуації ускладненої або неускладненої взаємодії [10; 12]. До складу цього компонента включено здібності, систему відносин особистості та особистісні якості, що спри-

яють ефективній взаємодії, реалізації особистісного потенціалу, гнучкій системі вибору форм взаємодії відповідно до соціальної ситуації тощо: соціально-перцептивні, комунікативні та організаторські здібності, креативність (дають змогу організовувати взаємодію поза шаблонів, стереотипів, що є особливо актуальним у ситуаціях ускладненого спілкування); відносини включеності (уваги, інтересу до іншого, довіри), контролю-підпорядкування (поваги, підтримки, підпорядкування), емоційної близькості (симпатії, доброзичливості, прийняття тощо); порядність, повагу до інших, почуття власної гідності, ініціативність, висока комунікабельність, відкритість до взаємодії тощо.

Мотиваційний компонент психологічної готовності до взаємодії в ситуаціях ускладненого професійного спілкування майбутніх соціальних педагогів з іншими учасниками освітньо-виховного процесу включає: базові потреби особистості (зокрема, потреби у пізнанні, взаємодії, можливість принести користь суспільству, сприяння розвитку та становленню особистості тощо), професійну спрямованість особистості на ефективну взаємодію, діалог, реалізацію завдань діяльності, домінування внутрішніх мотивів (зокрема, афіліативної мотивації, що виявляється в особистісній, емоційно-насиченій міжособистісній взаємодії, позитивних емоціях та задоволеності від співпраці з іншими тощо).

Висновки

Професійна взаємодія соціальних педагогів розглядається на основі аналізу сутності міжособистісної, педагогічної взаємодії. Специфіка взаємодії соціальних педагогів з іншими учасниками освітньо-виховного процесу в професійній діяльності визначається багатоаспектними та складнопов'язаними функціями професійної діяльності і характеризується частою появою тих чи інших ускладнень професійного спілкування. Взаємодія між соціальним педагогом та іншими учасниками освітньо-виховного процесу в ситуаціях ускладненого професійного спілкування являє собою організацію та реалізацію їхніх взаємних дій задля ефективного досягнення спільної мети (розвитку особистості вихованців, які потребують підтримки у процесі соціалізації як основної умови їхньої самореалізації, самокорекції, самоствердження), що супроводжується появою ускладнень у професійному спілкуванні. Відповідно *психологічна готовність до взаємодії в ситуаціях ускладненого професійного спілкування* являє собою цілісну систему знань, умінь, навичок, особистісних якостей майбутніх соціальних педагогів, які забезпечують ефективність їхньої взаємодії з іншими учасниками освітньо-виховного процесу в ситуаціях, що характеризуються наявністю бар'єру на шляху досягнення цілей партнерів, збільшенням нервово-психічного напруження, демонстрацією нерозуміння, порушеннями в інтеракції. Ця система включає, на нашу думку, такі взаємопов'язані компоненти: когнітивний, операційний, особистісний, мотиваційний. Психологічна підготовка май-

бутніх соціальних педагогів до взаємодії в ситуаціях ускладненого професійного спілкування є важливою умовою підвищення ефективності професійної взаємодії в їхній подальшій практичній діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андреева Г.М. Социальная психология: учеб. для высш. учеб. заведений / Г.М.Андреева. — М.: Аспект Пресс, 1998. — 376 с.
2. Бочарова В.Г. Социальная педагогика: диалог науки и практики / В.Г.Бочарова // Педагогика. — 2003. — № 9. — С. 3–9.
3. Ветличенко Л.К. Педагогічна взаємодія: теоретичні основи психологічного аналізу: монографія / Л.К.Ветличенко. — Одеса: ПНЦ АПН України, 2005. — 355 с.
4. Дефініції соціальної роботи та соціальної педагогіки: підготовлено до друку І.Д.Звереву // Практична психологія та соціальна робота. — 2001. — № 4. — С. 12–16.
5. Збірник нормативно-правових документів психологічної служби та ПМК системи освіти України / упоряд. В.Г.Панок, І.І.Цушко, А.Г.Обухівська. — К.: Ніка-Центр, 2005. — 436 с.
6. Карамушка Л.М. Психологія освітнього менеджменту: навч. посіб. / Л.М.Карамушка. — К.: Либідь, 2004. — 424 с.
7. Климова Ю.А. Консультирование детей в социальной работе / Ю.А.Климова // Мир психологии. — 2002. — № 3 (31). — С. 250–258.
8. Куницина В.Н. Межличностное общение: учеб. для вузов / В.Н.Куницина, Н.В.Казаринова, В.М.Погольша. — СПб.: Питер, 2003. — 544 с.
9. Лабунская В.А. Психология затрудненного общения: теория, методы, диагностика, коррекция: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / В.А.Лабунская, Ю.А.Менеджеричская, Е.Д.Бреус. — М.: Академия, 2001. — 288 с.
10. Лабунская В.А. Психологический портрет субъекта затрудненного общения / В.А.Лабунская // Психологический журнал. — 2003. — Т. 24. — № 5. — С. 14–22.
11. Маценко І.В. Психологічна готовність майбутніх соціальних педагогів до професійної діяльності / І.В.Маценко // Вісник післядипломної освіти: зб. наук. праць; ред. кол.: В.В.Олійник (гол. ред.) та ін. — К.: Геопринт, 2007. — Вип. 6. — С. 169–179.
12. Мясищев В.Н. Психология отношений: избранные психологические труды / В.Н.Мясищев; Акад. пед. и соц. наук Моск. психол.-соц. ин-т; под ред. А.А.Бодалева. — М.: Ин-т практ. психологии; Воронеж: НПО МОДЭК, 1995. — 356 с.
13. Овдієнко І.М. Зміст і структура психологічної готовності керівників загальноосвітніх навчальних закладів до взаємодії зі шкільною психологічною

службою / І.М.Овдiєнко // Актуальні проблеми психології; за ред. С.Д.Максименко, Л.М.Карамушки. — К., 2008. — Т. 1. — Ч. 20. — С. 106–108.

14. Орбан-Лембрик Л.Е. Соціальна психологія: посіб. / Л.Е.Орбан-Лембрик. — К.: Академвидав, 2003. — 448 с.

15. Семиченко В.А. Психологія педагогічної діяльності: навч. посіб. / В.А.Семиченко. — К.: Вища шк., 2004. — 335 с.

16. Шапиро Б.Ю. Предметно-профессиональная подготовка социальных работников: задачи, содержание, организация / Б.Ю.Шапиро // Социальная работа. — 1992. — Вып. 5. — С. 81–101.

На основе теоретического анализа актуальности и разработанности проблемы психологической готовности будущих социальных педагогов к взаимодействию в ситуациях затрудненного профессионального общения представлена ее теоретическая модель. Обоснована необходимость психологической подготовки студентов специальности «Социальная педагогика» к взаимодействию в ситуациях затрудненного профессионального общения с целью повышения эффективности их профессионального взаимодействия в практической деятельности.

Ключевые слова: взаимодействие, виды взаимодействия, основные функции социального педагога, ситуации затрудненного профессионального общения будущих социальных педагогов и их основные характеристики, психологическая готовность будущих социальных педагогов к взаимодействию в ситуациях затрудненного профессионального общения.

According to the theoretical analysis of actuality and elaboration of the social pedagogues' psychological readiness to interact in the situations of the complicated professional communication its theoretical model was proposed. The necessity of the students on specialty «Social pedagogics» psychological preparation to interact in the situations of the complicated professional communication in order to enhance the effectiveness of their professional interaction was postulated.

Key words: interaction, types of interaction, social pedagogue's main functions, situations of the complicated professional communication of the future social pedagogues and their main characteristics, social pedagogues' psychological readiness to interact in the situations of the complicated professional communication.